

Žák s odlišným mateřským jazykem v hodinách zeměpisu

Žák s odlišným mateřským jazykem je takový žák, jehož mateřština není vzdělávacím jazykem země, v níž žije. V Česku jsou to žáci, jejichž mateřštinou není čeština. V souvislosti s konfliktem na Ukrajině se v posledním roce jedná ve větší míře o ukrajinské žáky. Pro vzdělávání žáků s odlišným mateřským jazykem plynou určitá specifika obecně, ale také konkrétně ve výuce oborů. Na pozadí bariér začleňování těchto žáků představíme praktické rady a zásady, jak pracovat v hodinách zeměpisu v jazykově heterogenní třídě na základní škole.

Největší počet studujících s odlišným mateřským jazykem (OMJ) bývá tradičně na vysokých školách (tam ale statistiku zkreslují studující ze Slovenska), pak na základních školách, následují školy mateřské a nakonec střední, konzervatoře a vyšší odborné školy. Letos se však v důsledku zmíněného konfliktu poměr vysokých a základních škol obrátil (obr. 1). Na základních školách bylo dříve kolem 3 % žáků-cizinců. Ve školním roce 2022/2023 se počet žáků-cizinců zvýšil na 7,2 %. Zatímco v předchozím školním roce bylo ukrajinských žáků necelých 10 000, v roce 2022/2023 se jednalo o více než 50 000 žáků. Tento text se zaměřuje primárně na žáky základních škol, kde jsou dlouhodobě nejpočetnějšími skupinami žáků s OMJ žáci z Ukrajiny, Vietnamu, Slovenska, Ruska, Mongolska, Rumunska, Bulharska, Moldavska, Polska, Maďarska a dalších zemí (obr. 2).

Legislativa výuky žáků s OMJ

Termín žák s OMJ není legislativně nijak uchopen. Školský zákon (§ 20 zákona č. 561/2004 Sb.) zná pouze pojem žák-cizinec. Jedná se však o právní status žáka (zda má, nebo nemá české státní občanství), nikoliv o jeho jazykovou kompetenci. Žák-cizinec má do určité doby (pokud není v české základní škole déle než rok) legislativní nárok na jazykovou podporu. Tento nárok je významným krokem vpřed v podpoře žáků s OMJ. Před rokem 2021 tato podpora nebyla nároková, i přestože byla možná. Nyní má každý žák-cizinec do 12 měsíců na české ZŠ na jazykovou podporu nárok.

Nárok na jazykovou podporu znamená, že je uvolněn z vyučování tehdy, kdy chodí na výuku

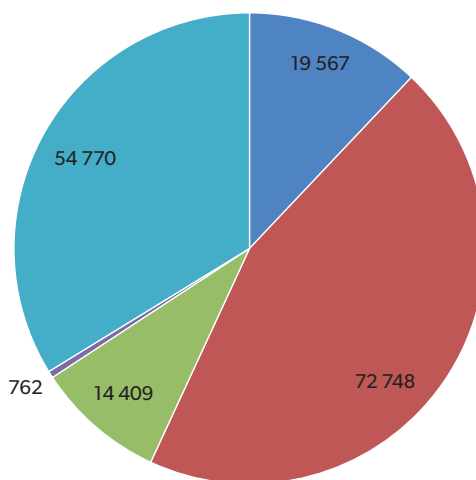
češtiny jako druhého jazyka. To, že je jazyková podpora směřována pouze na žáky-cizince, vychází z potřeby zjednodušit proces určování toho, kdo má a kdo nemá na jazykovou podporu nárok. Není totiž jednoduché určit, kdo ještě jazykovou podporu potřebuje a kdo nikoliv. Do budoucna ale můžeme v tomto ohledu očekávat opět další pozitivní změny. Hlasy odborníků volají po tom, aby se začalo pracovat na definici žák s OMJ a skupina žák-cizinec s ní splynula. Důvod k tomuto rozšíření je jednoduchý. Stává se totiž, že žák s OMJ má české státní občanství. Důležité je si uvědomit, že dítě získává do 18 let takové občanství, jaké má minimálně jeden z rodičů. Mohou nastat tedy například situace, kdy se jedná o partnery, kteří žijí v Česku dlouho, získali občanství, ale dítě vychovávají ve svém jazyce. Může se stát také to, že se jedná

Darina Misařová¹
Radim Ošmera^{2,3}

¹ Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, katedra geografie

² Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, katedra českého jazyka a literatury

³ Národní pedagogický institut ČR; misarova@ped.muni.cz, radim.osmera@gmail.com

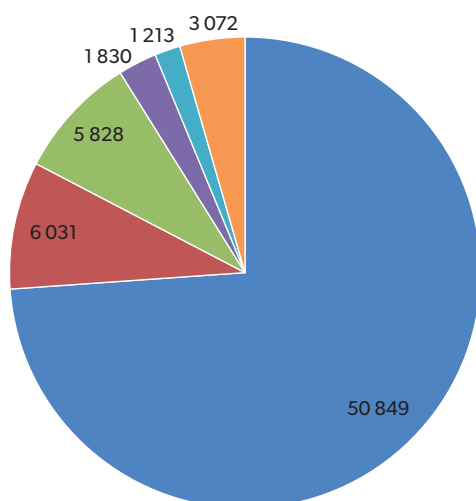
Obr. 1 Počet studujících s cizím státním občanstvím podle typu školy (školní rok 2022/2023). Zdroj dat: ČSÚ (2023).

■ Mateřské školy
■ Základní školy
■ Střední školy a konzervatoře
■ Vyšší odborné školy
■ Vysoké školy

Pozn.: Podíl žáků-cizinců na jednotlivých typech škol: vysoké školy 17,9 %, základní školy 7,2 %, mateřské školy 5,3 %, vyšší odborné školy 3,7 %, střední školy 3,1 %.

Obr. 2 Počet žáků podle státního občanství na základních školách (školní rok 2022/2023). Zdroj dat: MŠMT (2023).

■ Ukrajina
 ■ Vietnam
 ■ Slovensko
 ■ Rusko
 ■ Mongolsko
 ■ Jiné (<1000)

o dítě ze smíšeného manželství, kde se hovoří pouze jazykem zahraničního partnera a rodiče si například netroufají na bilingvní výchovu. Může se také ale jednat o dítě, které je ze smíšeného manželství, ale narodilo se a žilo v zahraničí a změna životních situací rodiny dítě zavedla do Česka. Takové dítě často hovoří anglicky a jazykem země, ve které žilo. A dalších možných variant na tuto situaci bychom mohli jmenovat celou řadu. Již nyní je ale za určitých podmínek možné do skupin, kde jsou nárokoví žáci zařadit i dítě nenárokové. Více se o legislativním rámci můžete dozvědět v Metodice MŠMT (viz rámeček).

Odborný neboli akademický jazyk

Žák s odlišným mateřským jazykem se musí naučit takzvanou „češtinu pro přežití“ a spolu s ní také češtinu „akademickou“. Češtinou pro přežití se myslí komunikace důležitá v běžných životních situacích. Jedná se o témata, jako je seznamování či komunikace s učitelem (*Nemám domácí úkol, omlouvám se.*), spolužáky (*Máš prosím tužku?*) a pracovníky školy (*Chci dva knedlíky, děkuji.*), ale také o celou řadu dalších témat jako třída, škola,

rodina, tělo, jídlo, město, počasí, oblečení nebo volný čas apod. Témata akademické češtiny a češtiny pro přežití se mohou překrývat. Uveďme si to na příkladu výuky zeměpisu a tematického celku atmosféra. Do „češtiny pro přežití“ patří slova jako počasí či sníh a věty typu *Dnes mrzne.*; *Včera celý den pršelo, proto jsem nemohl jít ven.* Do „češtiny akademické“ však již zařadíme slova jako *podnebí* nebo *skleníkový efekt* a věty typu *Česko leží v mírném podnebném pásmu.*; *Skleníkový efekt způsobuje ohřívání povrchu Země.*

Bariéry žáků s OMJ v hodinách zeměpisu

Učitel naráží v jazykově heterogenní třídě na celou řadu bariér. Nejmarkantnější je sice ta jazyková, ale je to jen jedna z mnoha bariér – dalšími mohou být posttraumatický syndrom, vykořenění, ztráta motivace v souvislosti s kulturním šokem apod. Jednou z velkých bariér je odlišnost vzdělávacího systému a nemožnost na něj navázat. Většinou o předchozím studiu žáka nemá učitel žádné informace. Nezná, jakým způsobem měli žáci zeměpisné učivo uspořádané (chronologicky, kontextově, problémově apod.), jaká je návaznost učiva na nižší stupeň vzdělávání (v Česku se jedná o návaznost na učivo vlastivědy prvního stupně), jaké metody a formy výuky žáci využívali nebo jakým způsobem žáci komunikovali a spolupracovali s učiteli či mezi sebou navzájem.

Z geografického hlediska je vhodné si dále uvědomit, z jakého pohledu tito žáci doposud „vnímali svět“. Geografické znalosti, s kterými tito žáci přichází, jsou logicky zaměřené na znalosti své vlasti a okolních zemí. Neznají okolí školy, region Česka či jeho sousední státy. Naše krajina (horopis, geologické a geomorfologické poměry, nerostné suroviny, klimatické a hydrologické poměry, biota, půda atd.) může být pro tyto žáky zcela nová. Rovněž politická situace a historický vývoj státu, odkud žák přišel, či jeho náboženská příslušnost může mít vliv na diametrálně odlišné vnímání světa. Žáci mohou být zvyklí rovněž na jinou orientaci map (např. mapu orientovanou k jihu, v centru nemusí být Evropa). Proto ve všech předmětech, ale v zeměpise o to citlivěji, je nutné vnímat, odkud žák-cizinec pochází.

Pro učitele zeměpisu může být jedna z bariér výuky žáků s OMJ také nedostatek podpůrných materiálů pro individualizaci výuky. Učitel si může upravovat své materiály do výuky dle potřeb žáků s OMJ, ale lze využít také materiály, které jsou dostupné například na webu Inkluzivní školy. Některé lekce nabízí také společnost ADRA na webu Země k světu (zemeksvetu.cz). Kartografie Praha si připravila pro ukrajinské žáky Česko-ukrajinský atlas či další mapy v ukrajinštině (vše viz rámeček).

Abstract

Pupils with a different mother tongue in

geography lessons. The paper deals with the inclusion of pupils with a different mother tongue (DMT) in geography lessons. The aim of the paper is to list the barriers encountered by the teacher or the pupil with DMT in geography. The principles of working with children in a linguistically heterogeneous class are also described, including practical advice for geography lessons.

Užitečné odkazy

Metodická doporučení MŠMT

www.msmt.cz/file/56096

Pracovní listy na portálu Inkluzivní škola

<https://inkluzivniskola.cz/pracovni-listy-predmety>

Ukázka lekcí s oporou pro žáky s OMJ

www.zemeksvetu.cz

Školní mapy v ukrajinštině

<https://skolnimapy.cz/stiky/mapa-v-ukrajinstine>

Překladové slovníčky

<https://inkluzivniskola.cz/prekladove-slovnicky>

Hodnocení žáků s OMJ

<https://inkluzivniskola.cz/zs-hodnoceni-zaku-s-omj>

Zásady práce s žáky OMJ v hodinách zeměpisu

Uvedme si nyní vybrané klíčové zásady úspěšné práce s žáky OMJ v hodinách zeměpisu. Obecné zásady viz obr. 3.

Zásada názornosti

Obrazová podpora, využití fotografií, videí, schémat, grafů, tabulek atd. – to vše by nemělo chybět ve výuce zeměpisu v běžné třídě. Proto není tento princip výuky nutné popisovat, ale zdůraznit. Učitel by měl využívat názornost všude tam, kde je to i jen sebemeně možné. Při práci se schémata/obrázky/mapami lze vyhledat a použít obrázků v rodném jazyce žáka. Rovněž při práci s videem (obr. 4) lze vyhledat video v jazyce žáka, nebo využít na YouTube zapnutí titulků.

Metody manuální činnosti

Zařazujeme metody využívající ruční činnosti (výroba posterů, plakátů, modelování, pokusy, projektovou výuku, terénní výuku či exkurze a další), kde se žáci s OMJ snadněji zapojí například při skupinové práci. Zde je vhodné žákovi určit a přizpůsobit zadáním jasnou roli ve skupině podle jeho jazykových dovedností.

Nejen jazykově senzitivní výuka

Pokud máme žáka s OMJ ve třídě, je vhodné více myslet na jazykovou stránku naší výuky. Jazykově senzitivní výuka bere ohled na to, že nám přítomný žák ne zcela rozumí. Jednoduchými otázkami se může učitel ve výuce ptát a zjišťovat, čemu žák rozumí a čemu už ne. Předpokladem pro tuto činnost je to, že učitel žáka nepřehlídí a do výuky jej zapojuje, čímž žáka motivuje a podporuje.

Vedle jazykové senzitivity existuje i kulturní a sociální senzitivita. Tedy citlivost k tomu, odkud žák pochází a z jakých je poměrů. To se samozřejmě netýká jen žáků s OMJ. Ale pokud zůstaneme u nich, je ohleduplné zjistit si informace o zemi, ze které žák pochází, okolnosti odchodu a další věci, kterých se ve výuce můžeme dotknout. Je možné také využít znalostí žáka k obohacení znalostí ostatních. Nicméně by se to mělo dít s jeho souhlasem. Je nutné a žádoucí se s žákem domluvit, zda chce o své jinakosti, o své zemi, zvycích atd. hovořit. Pro někoho to může být motivační, pro někoho zraňující, pro dalšího trapné apod. Stejně tak, pokud víme, že se ve výuce budeme věnovat tématům spojeným s jeho zemí, je vhodné s ním celou situaci probrat předem.

Překlad materiálů

Překlad je nejjednodušší možností, jak k žákovi informace dostat. Pokud se jedná o ukrajinštinu, tak se na DeepL i Google můžeme s jistými limity

Desatero zásad učitele pro úspěšnou práci s heterogenní třídou

Aktivní učitel:

	01	Dodržuje pravidelné rituály navozující žákům pocit „my“ <i>Přínos pro žáky:</i> Žáci zažívají pocit sounáležitosti se svými spolužáky i díky společným, opakujícím se postupům a činnostem.
	02	Používá jednoduchý jazyk s možností vizuální podpory pro žáky <i>Přínos pro žáky:</i> Všichni žáci rozumí jednoduchému a srozumitelnému projevu učitele.
	03	Upraví pracovní prostředí tak, aby umožňovalo otevřené vyučování <i>Přínos pro žáky:</i> Žáci mohou často pracovat na místě, které je pro zvolený způsob výuky nejlepší.
	04	Promýšlí zadání obsahově gradovaných úloh <i>Přínos pro žáky:</i> Žáci v hodinách řeší takové úlohy, které svou obtížností odpovídají jejich možnostem, a mohou tak zažívat úspěch po dokončení práce.
	05	Vytváří pestré společné učební situace (s případným zapojením asistenta pedagoga) <i>Přínos pro žáky:</i> Žáci během výuky často dostávají příležitost pracovat způsobem, který jim vyhovuje. Učební situace se střídají tak, aby všichni žáci mohli postupně využívat své vlastní, pro ně funkční postupy.
	06	Ujistěte se průběžně během výuky, že si všichni žáci vědí rady, pravidelně sbírá zpětnou vazbu od žáků <i>Přínos pro žáky:</i> Žáci vědí, jak požádat o pomoc v případě, kdy ji při učení potřebují. Nebojí se o ni říci.
	07	Umožní žákům pracovat svým tempem, což přispívá jednak k dokončení práce, jednak k zažití úspěchu ve výuce <i>Přínos pro žáky:</i> Žáci nejsou stresováni nedostatkem času na dokončení zadaných úloh. Vědí, kolik času jim zbývá a jak případně požádat o časovou rezervu.
	08	Používá kotvící aktivitu pro rychlejší žáky <i>Přínos pro žáky:</i> Žáci vždy vědí, co mohou dělat v případě, že svou práci dokončí dříve než ostatní.
	09	Nastavuje kritéria hodnocení tak, aby žáci mohli zažívat úspěch <i>Přínos pro žáky:</i> Žáci vědí, za co jsou hodnoceni, a pocit úspěchu mohou zažívat opakovaně.
	10	Podporuje žádoucí chování žáků <i>Přínos pro žáky:</i> U všech žáků ve třídě se posiluje jistota a stabilita v chování tím, že jejich žádoucí chování se pozitivně oceňuje.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

ČESKÁ REPUBLIKA
Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

Národní pedagogický institut České republiky
www.zapojmevsechny.cz

spolehnout. Pokud se ale bude jednat o jiné jazyky, jako jsou například mongolština či vietnamština, spolehnout se na ně příliš nelze. Překládat je možné i jen některé části zadání v pracovním listě. Ve výuce lze vhodně využívat i tzv. překladové slovníčky. Slovníček si mohou žáci tvořit sami (obr. 5), nebo využít již hotové například na webu Inkluzivní školy (viz rámeček). V některých případech by se slovníčkem mohla pomoci i Wikipedie s jazykovými mutacemi. Lze je využívat metodou tzv. předučení, kdy se předem žáci seznámí se slovní zásobou daného tematického celku. Slovníčky lze také využívat ve fázi procvičování či ověření osvojení. Po určitou dobu může být pro některé žáky vhodné používání překladače v mobilním telefonu nebo tabletu.

Adaptace obsahu

Jedná se o nejfunkčnější přístup, z jehož výsledků mohou těžit i další žáci ve třídě. Míru přizpůsobení

Obr. 3 Desatero zásad úspěšné práce s heterogenní třídou. Zdroj: ZapojmeVsechny.cz (2022).

Online příloha (ukázky pracovních listů s různými typy zadání úloh přizpůsobených žákům s odlišným mateřským jazykem) najdete na webu Geografických rozhledů.

Obr. 4 Ukázka práce s videem v heterogenní třídě. V levém dolním rohu žákyně s OMJ pracuje na notebooku s videem ve svém mateřském jazyce, zatímco zbytek třídy sleduje video v popředí. Foto: Darina Mísařová.

Obr. 5 Ukázka tzv. překladového slovníčku žáka s OMJ tematického celku Atmosféra. Slovníček lze využít pro tzv. předučení, ale také ve fázi procvičování či ověřování a hodnocení. Zdroj: archiv autorů.

určuje úroveň porozumění. Například pojem skleníkový efekt je novým termínem jak pro žáka s OMJ, tak pro žáka českého. Jediný rozdíl je v tom, že pochopení a osvojení takového pojmu bude u žáka s nedostatečnou znalostí češtiny trvat déle. Spolu s obsahem adaptujeme i jazyk. Věty jsou kratší, je použita základní slovní zásoba. Žák s OMJ má jednodušší zadání i typy úloh (viz ukázky v online příloze).

Tempo výuky

Žák s nedostatečnou znalostí češtiny může našemu adaptovanému obsahu a jazyku rozumět, ale může

potřebovat delší čas na zpracování informací, nikoliv však kvůli sníženému intelektu. Zde se osvědčuje redukce obsahu například v pracovním listu nebo vyplňování méně úkolů než u českých žáků.

Redukce cílů

Stejně jako je učitel zodpovědný za jazykovou i obsahovou stránku, je sám zodpovědný i za definici minimálních cílů vzdělávání a nastavení kritérií pro hodnocení. U těchto žáků mimo jiné hodnotíme zájem, snahu a aktivní práci a zásadně je neporovnáváme s českými žáky, ale ani žáky s OMJ mezi sebou. Více viz rámeček.

Závěr

Kromě výše uvedených zásad stojí na pozadí celé komunikace mezi žákem s OMJ a učitelem často nevyřešená oboustranná obava z nepochopení. Učitel se bojí, že mu žák nebude rozumět a neví, jak se s touto situací vypořádat. Může se také bát toho, aby žáka s OMJ nevystavoval ještě více stresujícím situacím, než je nutné. Důležité je tuto obavu překonat, zkusit to a začít společně pomalým a opatrným sblížením a hlavně podpořit žáky v tom, aby se ptali, pokud nějakým slovům nerozumí a potřebují je vysvětlit.

Literatura a zdroje dat

- ČSÚ (2023): Data – vzdělávání cizinců. www.czso.cz/csu/cizinci/data-vzdelavani-cizincu#cr (3. 4. 2023).
- MŠMT (2023): Statistická ročenka školství. <https://statis.msmt.cz/ročenka/ročenka.asp> (3. 4. 2023).
- ZapojmeVsechny.cz (2022): Desatero zásad úspěšné práce s heterogenní třídou. ZapojmeVsechny.cz, Národní pedagogický institut ČR. <https://zapojmevsechny.cz/clanek/detail/desatero-zasad-uspesne-prace-s-heterogenni-tridou> (3. 4. 2023).

TÉMA: ATMOSFÉRA

SLOVO	OBRÁZEK	POUŽITÍ VE VĚTĚ	PŘEKLAD
POČASI'		POČASI' - JAK JE VENKU	ПОГОДА
METEOROLOG		METEOROLOG MLUVÍ O POČASI	МЕТЕОРОЛОГ
SRAŽKY		DĚŠT NEBO SNÍH PADÁ Z NEBE	ОПАДИ
VÍTR		VENKU FOUKA VÍTR	ВИТР
OBLAČNOST		NA OBLÁZĚ JSOU MRÁKY	ХМАРИТЬ
TEPLOTA		TEPLOTA JE 0°C	ТЕМПЕРАТУРА
PODNEBÍ = KLIMA		JINDE VE SVĚTĚ	КЛИМАТ
PODNEBNÉ PÁSY		PODNEBNÉ PÁSY SVĚTA	КЛИМАТИЧНИ ЗОНИ

Podzemí

Kras – svět na povrchu i v podzemí

Není podzemí jako podzemí: undergroundová hnutí...

Cesty do hlubin zemské kůry

5

Tento soubor (článek) je vlastnictvím časopisu Geografické rozhledy a podléhá právní ochraně. ■ Vydavatel i nakladatel časopisu si vyhrazují právo článek zveřejňovat na webových stránkách a sociálních sítích časopisu za účelem propagace časopisu. ■ Dílo není určeno ke komerčnímu využití. Smí se šířit, pokud jsou korektně uvedeny údaje o autorovi, článku a jako zdroj citován časopis Geografické rozhledy.